

ФРАЗЕМИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ З ОНОМАСТИЧНИМ КОМПОНЕНТОМ У ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНОМУ ВИСВІТЛЕННІ

Стаття присвячена лінгвокультурологічному висвітленню фразем української мови з ономастичним компонентом. У своєму дослідженні авторка спирається на праці вітчизняних та зарубіжних мовознавців, які у них торкалися зазначеної проблематики. Наведено низку прикладів стійких виразів, у яких наявний компонент – онім, подано лінгвокультурологічний опис таких мовних одиниць. Унаслідок проведеної наукової розвідки робиться висновок про те, що фраземи з компонентом-онімом є яскравими репрезентантами української історії та культури, вагомим складником мовної картини світу українців.

Ключові слова: фразема, фраземіка, компонент-онім, лінгвокультурологічне висвітлення, мовна картина світу.

Наталія Венжинович. ФРАЗЕМЫ УКРАИНСКОГО ЯЗЫКА С ОНОМАСТИЧЕСКИМ КОМПОНЕНТОМ В ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКОМ ОСВЕЩЕНИИ

Статья посвящена лингвокультурологическому истолкованию фразем украинского языка с ономастическим компонентом. В своем исследовании автор принимает во внимание труды отечественных и зарубежных языковедов, которые в них касались указанной проблематики. Приведен ряд примеров устойчивых сочетаний слов, в которых присутствует компонент-оним, представлено лингвокультурологическое описание таких языковых единиц. В результате проведенного научного изыскания делается вывод о том, что фраземы с компонентом-онимом являются яркими репрезентантами украинской истории и культуры, весомой составляющей языковой картины мира украинцев.

Ключевые слова: фразема, фраземика, компонент-оним, лингвокультурологическое освещение, языковая картина мира украинцев.

Natalie Venzhynovych. UKRAINIAN PHRASEMES WITH ONOMASTIC COMPONENT IN LINGUOCULTUROLOGICAL EDUCATION

The article focuses on linguoculturological education of Ukrainian phrases with an onomastic component. In her research the author is guided by the linguistic publications of our and foreign countries. A number of set expressions is given as examples with a component 'onym', a linguoculturological description of such units is also represented. As a result of the carried out scholarly study a conclusion is drawn that phrases with a component 'onym' are vivid representations of Ukrainian history and culture, an important constituent of Ukrainian language world model.

Keywords: phrase, phrasemics, component-onym, linguoculturological education, language world model.

У сучасній лінгвістиці надзвичайно актуальним залишається з'ясування ролі онімів у складі фразеологічних одиниць. Однією з найважливіших причин функціонування ономастичного компонента у складі фразеологізмів є узагальнене значення імені. Під ономастичним компонентом маються на увазі переосмислені власні назви (оніми) – вторинні, видові назви, що доповнюють і уточнюють первинну, загальну й служать для розрізнення номенів одного типу [5]. До них належать похідні від антропонімів, топонімів, теонімів, зоонімів тощо, які характеризуються специфічними національно-культурними і символічними нашаруваннями. З'ясуванню етимології фразеологізмів з компонентами-онімами присвячено розвідки В. Мокієнка [4]. Етнокультурний аспект функціонування онімів опрацьовано у дослідженнях В. Жайворонка [1] і В. Хіміка [10]. На діалектному матеріалі оніми-компоненти аналізував В. Ужченко [7]. Відомо, що на основі взаємодії фразеологізму з онімом формується особлива ономастична одиниця; вона поєднує у своїй семантиці й виражає в асоціативно-культурному тлі ознаки оніма і фразеологізму [3]. Проблематику когнітивної ономастики

розглянуто в дослідженнях О. Карпенко [2]. Однак дослідження онімів – складників фразеологізмів у лінгвокультурологічному висвітленні в україністиці лише розпочалися [9]. Ми ставимо собі за мету на прикладах низки конкретних стійких виразів з'ясувати їх лінгвокультурологічне наповнення, а також простежити особливості закріплення в мові національно-культурних реалій. Для реалізації мети плануємо залучити до опису й аналізу деякі фразеологічні вирази з ономастичним компонентом-географічною назвою і власним іменем у їхньому складі. Наприклад:

Відкривати Америку – «розповідати, повідомляти, робити що-то, вже давним-давно відоме всім і скрізь». Звичайно, вислів є неформальним, і на офіційній зустрічі його сказати не можна. При цьому, якщо керівник у широкому сенсі слова вважає, що він має право так зробити, то він може сказати про Америку і її відкриття своєму підлеглому. Зазначимо, що так чинять не дуже культурні і виховані люди. Можна зрозуміти, що вираз *відкрити Америку* (значення фразеологізму це передбачає) досить образливий для того, з ким людина говорить. При цьому, звичайно, воно дозволено в спілкуванні між друзями, коли люди знають один одного давно і нічого образливого не мають на увазі в цьому випадку. Відомо, що Америку Христофор Колумб відкрив ще у 1492 році. Але важливо те, чого цей вираз учить нині, а саме – перевіряти інформацію, яку хочеш повідомити світу. Тому людина повинна ґрунтовно готуватися і кілька разів перевіряти інформацію, яку хоче надати. Вираз *відкрити Америку* не слід використовувати у невідповідній обстановці і без потреби, бо він досить образливий, навіть якщо сказано жартома, оскільки містить у собі нотки зневаги.

Язык до Києва доведе – «дуже далеко». У народному мовленні існує чимало фразеологічних висловів, що відбивають події минулого. Одним з таких виразів є фразеологізм *язик до Києва доведе*. Із 988 року, коли Київська Русь прийняла християнство, у Києві — столиці першої руської держави — почали особливо активно будуватися церкви й монастирі, палаци і бібліотеки, зокрема славетна Софія, Києво-Печерська лавра. З усіх куточків руської землі йшли сюди люди вчитися і торгувати, служити й молитися. І дивувалися красі й пишності цього міста. Київ вважався настільки відомим, що до нього можна дійти, навіть не знаючи дороги, а тільки розпитуючи про неї. Використання фразеологізму *язик до Києва доведе* у такому первісному значенні (яке надає йому характеру вільного словосполучення) можемо зустріти в українських сучасних художніх творах: «А ти як до Києва потрапив? — А я пішки. Вийшов з села, почав у кожного, кого зустріну, питати, як до Києва потрапити. Питав, питав — і дійшов. Бо язык до Києва доведе (М. Іщенко). Фразеологізми протягом історії свого функціонування, втрачаючи ті чи інші риси, розширюють або звужують своє значення. Так і давній фразеологізм *язик до Києва доведе* став складником українського прислів'я *язик до Києва доведе*, де вживається не в прямому, а в переносному значенні – «дуже далеко», передаючи іронічне ставлення до балакунів. Напр.: «Ну-у, діду, язык у вас! Поганючий язык! Доведе вас до Києва, а ще щось скажете – то й до кия!» (Ю. Збанацький). У сучасній українській літературній мові фразеологізм *язик до Києва доведе* вживається і в значенні «розпитування допоможуть знайти те, що потрібно». Напр.: «Хоч воно Харків і не Остер, тут не просто знайти щось, а тільки, як говориться, язык до Києва доведе» (Ю. Збанацький); Відомо, що фразеологізми, будучи стійкими словосполученнями, закріплені в народній свідомості багатовіковою традицією вживання, не є незмінними. Змінена структура традиційних фразеологізмів, їх трансформація – типове явище у мові. Так, зазначений вище фразеологізм може виступати в різних варіантах. Найчастіше замінюється назва міста: «Тільки ви дайте мені п'ятака на метро. Навіщо? В тебе такий язык, що й до Дарниці тебе доведе без усяких грошей» (П. Загребельний); «Ой, ризикуєш! Доведе тебе язык і до лісу, і до моря, а може, й до пустелі» (Я. Стецюк); Відповідно до того чи іншого контексту може замінюватись і дієслівна частина фразеологічного звороту: «А ти думав, вона просто мовчки сидить? Та в неї язык вже давно до Києва побіг та ще й досі не зупинився» (П. Загребельний); «І де у того діда язык швендяє! Чи то у Києві, чи то в Переяславі» (Є. Гуцало); Існують й оригінальні авторські інтерпретації цього фразеологізму: *очі доведуть до Києва* (І. Драч); *руки досягнуть до Києва* (Ю. Бедзик). Іноді письменники поряд з фразеологізмом використовують один із його компонентів. Такий повтор

розширює експресивні можливості фразеологічного звороту: «Правда, Каховка була десь на краю світу, з глухих Криничок дороги туди до ладу ніхто не знав, хіба молодим це перепона. *Язик доведе!* Доводить же прочан до Києва, то доведе й заробітчанин до Каховки» (О. Гончар). Переосмислення фразеологізмів збільшує образно-естетичні можливості мовлення, збагачує систему фразеології кожної мови. Внаслідок трансформації фразеологізми набувають нових емоційно-експресивних якостей. Таким чином, на прикладі цієї фраземи можемо дійти висновку про важливу роль таких мовних одиниць у лінгвокультурній інтерпретації дійсності.

Як у Крим по сіль – «далеко». В Україні з давніх часів сіль цінувалася на вагу золота. Центром солеваріння було прикарпатське місто Коломия, а пізніше, коли ця територія відійшла до Польщі, її стали возити з Криму. Привозили сіль чумаки. Початки чумацтва сягають дуже давніх часів — періоду Київської Русі. Як свідчить літописець, у XII ст. на Дністрі під час великої повені сто маж із сіллю змило водою. «І була від того велика смута по всій землі Руській». Проїжджаючи тисячі кілометрів, терплячи спеку і спрагу у південних степах, постійно наражаючись на небезпеку, протягом чотирьох століть, з XVI до XIX, постачали чумаки в Україну цей дорогоцінний скарб, без якого не обходилась жодного дня жодна родина. Татари, які постійно нападали на валки чумаків, також були зацікавлені в цьому промислі, адже він давав їм великі прибутки. Тому, як тільки наставав сезон заготівлі солі, урядовці кримського хана самі запрошували чумаків.

Куди Макар телят не ганяв (пасе) – 1. «дуже далеко, де важкі умови життя»; 2. «куди потрапляють не з власного бажання». У тексті: Скільки-то люду пішло на казенні хліба, а дехто попхався аж туди, *де Макар телят пасе* (Панас Мирний); Опинились в грізний час, *де Макар телят не пас* (В. Іванович). Підеш туди, *куди Макар телят не ганяв* (Укр. присл.); Зрадить він вас, зажене туди, *куди Макар телят не ганяв*, клянусь, зажене (Іван Ле); Стражник продовжував уперто дивитися на Лук'яна, а губи мало не казали: «Малописьменні! Мене не проведеш. Уже не одного такого спровадив, *куди Макар телят не гонить!*» (П. Панч); Все платформи та програми шукають..., за яку, трясця їхній тітці, туди йдуть, *куди Макар телят не гнав* (М. Стельмах) [СФУМ, с. 365]. Відомо, що ця фразема часто використовувалася, коли йшла мова про далекі краї – Сибір, Колиму, куди відправляли людей для відбування покарання або на поселення в ті непрості часи, коли ловили «ворогів народу», карали за використання української мови, української пісні, карали за все українське. Це чорна сторінка в історії нашого народу, вона назавжди залишиться в пам'яті нащадків тих, хто безвинно постраждав у ті жорстокі часи. Саме така культурноносна інформація захована у зазначеній фраземі та її варіантах.

Власні імена у свідомості людей часто пов'язані з конкретними рисами їхніх носіїв, що засвідчують такі прислів'я: *Вже по пиці знати, що Гаврилом звати* [Прислів'я, с. 205], *гляну на вид, та й скажу, що Демид* [Прислів'я, с. 208], *видно ззаду, що Пархім* [Прислів'я, с. 213], *глянувши на вид, то знать, що Свирид* [Прислів'я, с. 214], *і ззаду знать, що Хомаю звать* [Прислів'я, с. 216]. Із жіночим іменем Варвара співвідносні чотири чоловічі імені: *зібрав бог пару – Карпа та Варвару, от тобі пара – Гриць та Варвара, то дібрана пара – Хома та Варвара, пара – Семен та Варвара* [Прислів'я, с. 77]. Наявність саме такого жіночого імені в цих фразеологізмах зумовлено, на нашу думку, наявністю рими *пара – Варвара*. Наявні в пареміях і протиставлення: *Щастя, в кого жінка Настя, а в кого Горпина – то лиха година* [Прислів'я, с. 98], *Микола робив кола, а Микита сани, Микола їхав кіньми, а Микита псами* [Прислів'я, с. 211]. Ім'я *Хома*, наприклад, відтворює такі риси людини: «ні до чого непридатний, невмілий» (*на безлюдді і Хома чоловік; Хома наш одну качалку продав, а дев'ять йому баби на голові розбили*), «невдалий, нещасливий» (*На бідного Хому й дерево паде*) [Прислів'я с. 216], «п'яниця» (*Як не як, а Хома пияк*) [Прислів'я, с. 435].

Аналізовані прислів'я містять негативну оцінку таких рис людини: хитрість, брехливість: *Дмитер хитер: з'їв курку та сказав - сама полетіла* [Прислів'я с. 208], *Максим бреше – як лисого чеше* [Прислів'я, с. 210], *як же Гандзю не кохати, як вона вміє брехати* [Прислів'я, с. 218]; неохайність: *чотири свічки спалила, поки Гриця умила, а п'ятий каганець, такий Грицько поганець* [Прислів'я, с. 44]; схильність до сварок, колотнечі: *божевільний Марку,*

ходиш по ярмарку: ні купуєш, ні торгуєш, тільки робиш сварку [Прислів'я, с. 210]; байдужість: *Не журиться Антін об тім, батько вмирає, а він млинці наминає* [Прислів'я, с. 205]; недотримання норм народної моралі: *У нашої Катерини разом весілля і хрестини: і до шлюбу ведуть, і до хреста несуть* [Прислів'я, с. 82] тощо.

Проведене дослідження стійких виразів української мови з ономастичним компонентом (географічною назвою та власним іменем людини) дало широкий матеріал для узагальнення лінгвокультурологічної інформації, закладеної у цих мовних одиницях. Проаналізований матеріал свідчить, що у стійких виразах української мови з компонентом-онімом, зокрема географічною назвою і власним іменем людини, відображений широкий спектр поведінки людини, яскраво відтворені ментальні особливості українців.

ЛІТЕРАТУРА

1. Жайворонок В. В. Символіка імені в контексті етнокультури / В. В. Жайворонок // Науковий вісник Кафедри ЮНЕСКО Київського національного лінгвістичного університету. – Київ, 2001. – Вип. 5. – С. 106–115.
2. Карпенко О. Ю. Проблематика когнітивної ономастики / О. Ю. Карпенко. – Одеса, 2006. – 328 с.
3. Максимчук Н. А. Фразеоним как функциональная ономастическая единица / Н. А. Максимчук // III Международный конгресс исследователей русского языка «Русский язык: исторические судьбы и современность»: Сборник тезисов. – М., 2007. – Ел. Ресурс: <http://www.philol.msu.ru/~rlc2007/pdf/5.pdf>.
4. Мокиєнко В. М. В глибок поговорки: Рассказы о происхождении крылатых слов и образных выражений / В. М. Мокиєнко. – 3-е изд., перераб. – СПб.: Авалон, Азбука-классика, 2006. – 256 с.
5. Пасік Н. М. Роль ономастичних компонентів у формуванні фразеологічного та пареміологічного значення / Н. М. Пасік // Мовознавство. – 1999. – № 2–3. – С. 21–30.
6. СФУМ – Словник фразеологізмів української мови / Уклад.: В. М. Білоноженко та ін. – К.: Наук. думка, 2003. – 1104 с. – (Словники України).
7. Ужченко В. Д. Альоша з Булавинівки (про дві структурно-семантичні моделі) / В. Д. Ужченко // Лінгвістика. – Луганськ: Альма-матер, 2005. – № 2 (5). – С. 65–74.
8. Прислів'я – Українські приказки, прислів'я і таке інше. Уклав М. Номис / Упорядкув., прим. та вступна ст. М. М. Пазяка. – К.: Либідь, 2004. – 352 с. («Пам'ятки історичної думки України»).
9. Федонюк В. Слов'янська антропонімічна лексика у складі фразеологічних одиниць (культурологічний аспект) / В. Федонюк // Матеріали міжнародної славістичної конференції пам'яті професора Костянтина Трофимовича. – Львів: Літопис, 1998. – Т. I. – С. 391–395.
10. Химик В. Имя собственное человека в национальной русской культуре / В. Химик // Slowo. Tekst. Czas. Materiały Konferencji Naukowej. – Szczecin, 2005. – С. 22–27.

Стаття надійшла до редакції 31.05.2017 р.